

дания 6–14 октября 1909 г. – Разд. паг.] – Заседание № 1. – 6 октября 1909 г. – С. 2–3.

11. Именной Высочайший указ 14 марта 1911 г. о распространении действия Положения о Земских Учреждениях на Витебскую, Вольнскую, Киевскую, Минскую, Могилевскую и Подольскую губернии // Свод законов Российской империи. – Т. 2. Положение о губернских и уездных учреждениях. Изд-е 1915 г. – СПб.: Гос. Тип-я, 1915. – С. 165.
12. Документы и материалы по истории Белоруссии. – Т. 3. 1900–1917 гг. / под ред. В.Н. Перцева и др. – Минск: Изд-во Академии Наук БССР, 1953. – С. 762–763.
13. *Забайўскі, М.М.* Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906–1917 гг.) / М.М. Забайўскі. – Мінск: БДПУ, 1999. – 212 с.

Summary

The political reasons for the delay «zemstvo reform» in the North-Western land is being analyzed in the article. Positions different society circles toward the spread of «zemstvo» in 1903–1911 is shown. The evolution of the government position on the above-mentioned problem is being analyzed. The Statute about «zemstvo» economy (1903) and the Decree («Ukase») (March, 14th 1911) of the operation of the Statute about «zemstvo» institutions in Belarusian provinces are studied in the article.

Паступіў у рэдакцыю 19.05.2010 г.

УДК 930(476)«8/12»

Ю.У. Врублеўскі,

аспірант кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі БДПУ

АЦЭНКА ПОГЛЯДАЎ РАСІЙСКІХ НАВУКОЎ-ЦАЎ НА ПРАБЛЕМУ ПАХОДЖАННЯ ГАРАДОЎ IX–XIII стст. НА ТЭРЫТОРЫІ РАСІІ І БЕЛАРУСІ

З павышэннем ролі археалагічных даследаванняў у савецкай гістарычнай навукі запатрабаваным стала і вырашэнне разнастайных тэарэтычных праблем. Адна з іх – паходжанне ўсходнеславянскага горада. На сённяшні дзень вылучаецца мноства разнастайных поглядаў на ўзнікненне гарадскіх пасяленняў. Вывучэнне гісторыі даследавання праблемы паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі немагчыма без высвятлення ўкладу расійскіх навукоўцаў. Гістарыяграфію пытання можна акрэсліць працамі, што прызначаны асэнсаванню праблем паходжання ўсходнеславянскага горада. Так, менавіта ў даследаваннях В.В. Карлава, А.В. Кузы, І.В. Дубава, І.Я. Фраянава і А.Ю. Дварнічэнкі спецыяльныя раздзелы прысвечаны гістарыяграфічным аглядам.

Зыходзячы з актуальнасці, мэта артыкула – выяўленне тэарэтычных асноў даследаванняў расійскіх навукоўцаў. У 30–40-я гг. XX ст. у гістарычнай навукі СССР сталі распрацоўвацца тэарэтычныя праблемы, што дало магчымасць амаль поўнага ўключэння ў даследаванні археалагічнага матэрыялу. На падставе абагульнення першаснага археалагічнага матэрыялу, які быў уведзены гісторыкамі ў навуковы ўжытак, С.В. Юшкоў выказаў меркаванне аб існаванні «племянных гарадоў» ці гарадоў дафеадальнай эпохі [1, с. 22]. Недасатковае размежаванне тэрмінаў «племянны цэнтр», «феадальны замак», «горад» не дазволіла даследчыку дакладна выявіць сацыяльную сутнасць горада і яго папярэднікаў. Думку С.В. Юшкова аб тым, што ў племянным горадзе, як найбольш заселеным і лепш умацаваным,

актыўней канцэнтраваліся рамеснікі і гандляры, не падтрымаў Б.Д. Грэкаў [1, с. 23]. Навуковец лічыў, што са з'яўленнем горада ў племені, апошняе спыняе сваё існаванне [2, с. 96]. Як нам падаецца, заняпад племяннога жыцця не супярэчыць таму, што яго цэнтр мог уяўляць сабой аснову для ўтварэння гарадоў. Пазіцыю Б.Д. Грэкава падтрымаў М.М. Ціхаміраў, які ў сваім даследаванні надаваў важнае значэнне фарміраванню пасада пад уздзеяннем запыту акругі ў таварах рамеснай прадукцыі [3, с. 63]. У пабудовах Б.Д. Грэкава магчыма выявіць яго канструкт, згодна з якім «гарадскі пасад» ёсць горад, дзе пражывае рамесна-гандлёвае насельніцтва [2, с. 98]. Суджэнне Б.А. Рыбакова аб тым, што вылучэнне рамяства выступіла вырашальным фактарам у пераўтварэнні пасёлкаў, княжацкіх сядзіб і іншых пасяленняў у горад, Б.Д. Грэкаў пашырыў агульнасацыялагічнай схемай грамадскага падзелу працы [4, с. 97–98].

Навуковая глеба ў даследаванні ранняй гісторыі гарадоў, падрыхтаваная савецкімі гісторыкамі ў 1930–1940-я гг., была выкарыстана для распрацоўкі тэорыі паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў у наступныя дзесяцігоддзі. У пачатку 50-х гг. XX ст. археолагі распрацавалі дзве тэорыі ўзнікнення гарадоў, якія знаходзяць і сёння сваё адлюстраванне ў даследаваннях навукоўцаў. Так, М.Ю. Брайчэўскі, абапіраючыся на погляды С.В. Юшкова, выступіў з так званай «замкавай тэорыяй». Яе сутнасць была зведзена аўтарам да засяроджвання рамесна-гандлёвага насельніцтва каля сцен замкаў [5]. На падставе археалагічнага вывучэння

Пскова і гарадоў Пскоўскай зямлі, С.А. Тараканава прапанавала тэорыю рамесна-гандлёвых пасяленняў, якія ўзнікаюць на базе племянных цэнтраў [6]. Выступаючы з крытыкай абсалютызацыі адзінай сацыяльнай схемы працэсу ўзнікнення гарадоў, М.М. Варонін прапанавваў тэорыю шматварыянтнасці шляхоў і тыпаў складвання гарадоў (княжацкай крэпасць, феадальны замак, дафеадальныя пасяленні) [7, с. 9–13]. Пры выкрыцці генезісных форм гарадоў М.М. Варонін уводзіць тэрмін «зародак горада»¹ [7, с. 13]. Дадзенае канцэпцыя ў далейшым была выкарыстана Я.І. Гаруновай, М.Р. Рабіновічам, В.Т. Пашута. Можна канстатаваць, што ў канцы 60-х гг. XX ст. у гістарычнай навуцы сфарміравалася тэорыя разнастайнасці канкрэтных варыянтаў узнікнення гарадоў [8, с. 16].

Гістарычная навука СССР у 70–80-я гг. XX ст. папоўнілася новымі кірункамі па праблеме ўзнікнення ўсходнеславянскага горада. У гэтай сувязі прыцягваюць увагу даследаванні А.В. Кузы, у якіх аўтар даў поўную гісторыка-археалагічную характарыстыку горада [9–10]. Аднак нас не можа цалкам пераканаць думка навукоўца аб вырашальным значэнні канцэнтрацыі значнай часткі прыбавачнага прадукту і сродкаў яго рэалізацыі ў пасяленнях, дзякуючы чаму яны ператвараліся ў гарады [9, с. 55–56]. Па логіцы разважання аўтара, горад становіўся цэнтрам феадальнага ўладарання. Упершыню с падобнай пазіцыяй у гістарычнай навуцы выступіў А.М. Насонаў, які імкнуўся паказаць значэнне сацыяльна-палітычнага фактару, згодна з якім гарады ўзнікаюць у найбольш заселеных месцах, дзе пражывае плацежазольнае насельніцтва [11]. Не саступаюць сваёй навуковай значнасцю працы У.Л. Яніна, М.Х. Аляшкоўскага, прысвечаныя праблемам паходжання ўсходнеславянскага горада і Ноў-гарада ў прыватнасці. Па меркаванні даследчыкаў, горад узнік з адміністрацыйна-вечавых цэнтраў вясковых акруг, месцаў канцэнтрацыі даніны і яе зборшчыкаў [12, с. 61]. Д.А. Аўдусін не падтрымліваў погляды М.М. Ціхамірава і В.В. Карлава наконт таго, што горад – засяроджванне рамяства, якое абслугоўвае вясковую акругу. Ён адзначаў, што менавіта феадал канцэнтравваў вакол свайго двара чэлядзь, рамеснікаў, гандляроў [13, с. 29]. На жаль, пытанне аб тым, наколькі тыповым быў шлях утварэння ўсходнеславянскага горада як цэнтра феадальнага ўладарання ў дынаміцы яго фарміравання навукоўцамі не было пастаўлена.

Асобна трэба разгледзіць працы В.В. Карлава, у якіх ён прыйшоў, на наш погляд, да

¹ Зародак горада – умацаваныя пасяленні невялікіх памераў з нязначнай колькасцю насельніцтва, для якіх характэрны абмежаваная рамесная дзейнасць і наяўнасць гандлёвых сувязей пры адносна добрай захаванасці сельскагаспадарчых заняткаў.

аб'ектыўнай высновы: «Независимо от путей возникновения тех или иных городов ... городами раннефеодальной эпохи можно считать укрепленное поселение, выполнявшее в системе феодальных отношений целый комплекс функций – экономических, политических, административно-хозяйственных, культурных» [14, с. 38]. Дадзенае палажэнне магчыма ўдакладніць. Шматфункцыянальнасць выступае надзейным крытэрыем высвятлення сацыяльнай сутнасці горада як цэльнага арганізма ў яго складаным развіцці. Пры вызначэнні тыпаў гарадскіх пасяленняў даследчык аб'ектыўна сцвярджае, што рознахарактарныя пасяленні гарадскога тыпу суіснавалі і знаходзіліся паміж сабой у складаных адносінах [15, с. 74]. Прыведзены вынік можа стаць вартым пры фарміраванні адзінага метадалагічнага падыходу ў даследаванні праблем складвання і развіцця раннефеадальнага горада.

З праблемай гарадоў-дзяржаў² у гістарычнай навуцы выступіў І.Я. Фраянаў. Прапануючы маністычны падыход у разуменні праблем узнікнення ўсходнеславянскага горада, І.Я. Фраянаў паказаў недальнабачнасць і штучнасць члянэння тыпаў гарадскіх пасяленняў і зазначыў, што адзінай асновай для складвання гарадоў маглі быць племянныя ці міжплемянныя цэнтры [16, с. 30]. Па меркаванні даследчыка, гарады-дзяржвы складваліся на родаплемянной аснове на працягу IX–X стст. і ў наступныя дзесяцігоддзі ў сувязі з распадам родаплемянных адносін пераўтвараліся ў гарадскія воласці [17, с. 232]. В.Т. Пашута, крытыкуючы погляды І.Я. Фраянава, справядліва акцэнтаваў увагу на неправамернасці атаясамлівання ўсходнеславянскіх гарадоў з гарадамі-дзяржавамі антычнага свету [18, с. 174–178]. Нам здаецца, што вылучэнне маністычнага падыходу заслугоўвае ўвагі, аднак прывязка «адзінай» родаплемянной асновы да генезісу гарадоў не выглядае пераканаўчай.

Варта звярнуць увагу і на даследаванні П.П. Талочка, якія былі прысвечаны праблемам паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў. У аснове большасці гарадоў, па меркаванні даследчыка, знаходзіліся племянныя «грады» VI–VIII стст. [19, с. 6–10]. Для вызначэння сацыяльнай сутнасці племянных градаў навуковец абапіраўся на тэрмін «эмбрыён горада», які ў сваім даследаванні прапанавваў П.М. Траццякоў [20].

Тэорыі і праблемы паходжання ўсходнеславянскага горада, якія былі распрацаваны расійскімі навукоўцамі ў межах агульнай тэорыі, паслужылі асновай для даследавання праблем паходжання гарадоў і на тэрыторыі Бела-

² Гарады-дзяржавы – саюз абшчын на чале з гандлёва-рамеснай абшчынай галоўнага горада.

русі. Абапіраючыся на палажэнні гэтых тэорый, Ф.Д. Гурэвіч і Л.В. Аляксееў пачалі вывучэнне праблем станаўлення і развіцця беларускіх гарадоў.

Паходжанне гарадоў Беларускага Панямоння адлюстравана ў працах расійскага даследчыка Ф.Д. Гурэвіч. Асноўны свой падыход Ф.Д. Гурэвіч выклала ў працы «Древние города Белорусского Понеманья» і артыкуле «Заснаванне Навагрудка (па пісьмовых і археалагічных крыніцах)». Галоўную ўвагу пры вывучэнні паходжання гарадоў Панямоння Ф.Д. Гурэвіч канцэнтравала на выяўленні непарыўнай сувязі ва ўзнікненні Ваўкавыска, Навагрудка, Гродна. Яна зрабіла спробу ўстанаўлення прыроды складвання Слоніма і Турыйска.

Даследуючы генезіс Ваўкавыска, Ф.Д. Гурэвіч выявіла падабенства працэсаў горадаўтварэння з Полацкам, дзе першапачатковы цэнтр умацаванага гарадзішча быў перанесены з правага берага Палаты на Верхні замак у XI ст. Першапачатковыя функцыі, якія выконвала крэпасць на Муравельніку, затым былі перанесены на Шведскую гару, якая з неўмацаванага паселішча пераўтварылася ў дзядзінец. Тым самым асноватворным цэнтрам Ваўкавыска стала крэпасць [21, с. 6].

Разглядаючы гісторыю станаўлення Гродна, даследчык не падтрымала меркаванні М.М. Вароніна і Я.Г. Звяруга аб узнікненні горада не раней за XII ст. На падставе знойдзеных фрагментаў керамічных матэрыялаў XI ст. на Старым Замку Ф.Д. Гурэвіч гіпатэтычна аднесла ўзнікненне Гродна да вышэйадзначанага часу. Відаць, зроблена гэта было для таго, каб падцягнуць станаўленне Гродна да ўзнікнення Ваўкавыска і Навагрудка, дзе жыццё з'явілася ў канцы X ст.

Канцэптuallyна навукоўцам было разгледжана ўзнікненне Навагрудка, які трапіў на старонкі летапісу значна пазней, чым быў заснаваны. Спецыфічнай прыкметай, уласцівай Навагрудку, навуковец лічыць тое, што ён з самага пачатку існавання быў акружаны сельскімі пасяленнямі, у якіх знойдзены рэчы навагрудскага паходжання [21, с. 7]. Дадзеная асаблівасць засталася недастаткова патлумачанай аўтарам. Таму неабходна правільна паставіцца да першапачатковай гісторыі горада. Верагодна, што Навагрудак з часу свайго заснавання стаў адміністрацыйным цэнтрам акругі.

Пры даследаванні генезісу Навагрудка Ф.Д. Гурэвіч рашуча адхіліла погляды М. Ермаловіча, які атаясамліваў Навагрудак з Ноўгародам і тым самым адносіў час яго заснавання да 1044 г., што звязана з паходам Яраслава Мудрага на Літву. Для пацвярджэння свайго доказу М. Ермаловіч пераносіў летапісную

«Літву» пад Навагрудак. Ф.Д. Гурэвіч не пераканала імкненне М. Ермаловіча звярнуць увагу на факт упамінання летапісамі Навагрудка ў XII ст. Для навукоўца не склала цяжкасці абвергнуць перанясенне летапіснай «Літвы» на тэрыторыі, дзе пражывалі дрыгавічы (паміж Мінскам і Навагрудкам і паміж Маладзечна і Ляхавічамі). З улікам шматгадовых археалагічных даследаванняў навуковец прыйшла да высновы, што Навагрудак узнік у канцы X ст. і першапачаткова існаваў у выглядзе неўмацаванага паселішча на ўзвышшы Малы Замак [22, с. 72–74].

Звяртаючыся да праблемы шляхоў паходжання гарадоў Беларускага Панямоння, навуковец адзначала, што Ваўкавыск і Навагрудак узніклі як цэнтры славянскай каланізацыі, а Гродна ў выніку княжаскай дзейнасці. На падставе суаднесення ідэнтычнага археалагічнага матэрыялу з Наваградка і сінхронных сельскіх паселішчаў, якія знаходзіліся там з моманту заснавання горада, даследчыку неабходна было больш дакладна высветліць шлях станаўлення горада, што ўзнік як адміністрацыйна-гаспадарчы цэнтр акругі на аснове цэнтра славянскай каланізацыі.

Пры распрацоўцы перыядызацыі Ф.Д. Гурэвіч вылучала 3 групы гарадзішчаў, што суіснавалі з гарадамі і адпавядалі перыядам іх станаўлення і развіцця. Да першай групы даследчык аднесла гарадзішчы, якія звязаны з пачаткам славянскай каланізацыі (дагарадскі этап – X ст). Другая група ўзнікла са станаўленнем і фарміраваннем ранніх гарадоў (X–XI стст.), трэцяя адносіцца да XII–XIII стст. (развіццё і росквіт) [21, с. 8–21]. Выкарыстанне дадзенай перыядызацыі дазволіла навукоўцу вызначыць групы гарадзішчаў і асноўныя этапы, аднак не паспрыяла вылучэнню генезісных форм гарадскога жыцця Ваўкавыска, Навагрудка, Гродна, Слоніма, Турыйска.

Раскрываючы функцыянальную сутнасць гарадоў Панямоння, даследчык зыходзіла з таго, што горад – гэта цэнтр рамяства і гандлю. Выяўленне прыроды функцыянальнага развіцця гарадоў Беларускага Панямоння не стала прадметам самастойнага вывучэння ў канцэпцыі Ф.Д. Гурэвіч.

Аналізуючы погляды Ф.Д. Гурэвіч, неабходна аб'ектыўна прызнаць, што даследчык паклала пачатак суцэльнаму археалагічнаму вывучэнню гарадоў Беларускага Панямоння і паставіла на парадак дня праблему іх паходжання. У сваёй даследчай дзейнасці яна кіравалася прынцыпам аб'ектыўнасці, што дазволіла правільна суаднесці пісьмовыя і археалагічныя крыніцы і зрабіць іх навуковую інтэрпрэтацыю. Прызнаючы заслугу Ф.Д. Гурэвіч, неабходна адзначыць, што, дзякуючы яе намаганням, была

паказана гісторыя ўнікальных помнікаў раняга сярэднявечча Беларускага Панямоння. Да недахопу канцэпцыі можна аднесці недастатковае вывучэнне шляхоў і ўмоў складвання Слоніма і Турыйска.

Вынікі сваёй даследчай дзейнасці і асабіста погляд Л.В. Аляксееў абагульніў у працы «Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры» ў 2-х кнігах. Даследаванне адлюстроўвае асноўныя дасягненні айчыннай археалагічнай навукі ў вывучэнні гісторыі беларускіх зямель і гарадоў у прыватнасці.

Разуменне спецыфікі станаўлення беларускіх гарадоў, вылучэнне асобнага навуковага перыяду існавання гарадскіх папярэднікаў, шырокі дыяпазон даследавання прасторавых межаў гарадоў адрозніваюць погляд Л.В. Аляксеева ад падыходаў айчынных гісторыкаў. У абагульненым выглядзе даследчык канцэнтраванна ўвагу на праблемах археалагічнага вывучэння гісторыі ўсіх раннесярэднявечных гарадоў на беларускіх землях IX–XIII стст.

Даследуючы гісторыю паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі, Л.В. Аляксееў вылучае перыяд IX–пачатак XI ст., які быў ім названы як «гнёздаўскі этап». Галоўным крытэрыем навукоўца ў вылучэнні асобнага перыяду стала ўстанаўленне падабенства развіцця археалагічнага комплексу Гнёздава пад Смаленскам з Полацкам, Віцебскам, Мінскам, Барысавам, Друцкам і іншымі гарадамі. Перыяд «гнёздаўская эпоха», вызначэнне якога грунтуецца на эталонных паказчыках археалагічнага помніка і характары яго развіцця, не можа ў поўнай ступені адлюстроўваць працэс узнікнення ўсіх цэнтраў на тэрыторыі Беларусі. Таму, перыяд «гнёздаўскай эпохі» ў большай ступені характарызуе заканамернасці пераходнай стадыі грамадства і не зусім паслядоўна ўпісваецца ў стадыю развіцця прагарадскіх цэнтраў дадзенай эпохі для ўсёй Беларусі.

З гнёздаўскім часам Л.В. Аляксееў звязваў функцыянаванне так званых «гарадкоў» на тэрыторыі Беларусі. Па меркаванні даследчыка, «гарадкі» як аснова будучых гарадоў (прагарады) узніклі ў месцах рачных адгалінаванняў, гандлёвых шляхоў і атрымоўвалі сваю назву па рэках. Разглядаючы «гарадкі» як гандлёва-рамесныя цэнтры, якія з'явіліся ў гнёздаўскі час, Л.В. Аляксееў услед за В.В. Сядовым адзначае, што там «произошла кристаллизация военно-дружинного, торгового и ремесленного люда» [23, с. 74]. У спіс дадзеных цэнтраў аўтар унёс гарадкі на Палоце, Віцьбе, Лукомцы, Менцы, Друці, Свіслачы, Барысе.

У межах першай стадыі горадаўтварэння, якая была датавана Л.В. Аляксеевым IX–X стст., у рэгіёне Дняпра-Дзвінскага міжрэчча ўзніклі гандлёва-рамесныя пасяленні. Праблема нераўнамернасці часовага ўзнікнення гарадоў на астатніх беларускіх землях у наступныя дзесяцігоддзі, вылучэнне і абгрунтаванне часавых межаў другой стадыі горадаўтварэння засталіся не да канца вырашанымі. Аднак Л.В. Аляксееў адным з першых у разуменні генезісу гарадоў у Беларусі наглядна паказаў іх нелінейны трансфармацыйны працэс¹.

Вызначаючы генезісныя формы раннесярэднявечных гарадоў на тэрыторыі Беларусі, даследчык імкнецца абгрунтаваць мяжу пераходнай стадыі іх далейшай трансфармацыі. Сцвярджаючы Л.В. Аляксеева аб тым, што «городки исчезают одновременно с концом эпохи Гнёздова – в начале – первой половине XI в.» [23, с. 74] у сваёй аснове не супярэчыць агульнагістарычным тэндэнцыям развіцця ўтвараемага грамадства. У цэлым можна пагадзіцца з думкай аб тым, што «гарадкі» ўжо не задавальнялі новыя ўмовы і адбываўся іх «перанос» на новае і больш зручнае месца [23, с. 74].

Падкрэсліваючы значэнне рамесна-гандлёвага шляху паходжання гарадоў, даследчык не выключае і іншыя магчымасці фарміравання гарадскіх цэнтраў. Л.В. Аляксееў схільны быў лічыць, што на аснове племянных цэнтраў узніклі Полацк, Лукомль, Менск, Тураў, Слуцк, Друцк, Гомель. У тэарэтычным разуменні праблемы шляхоў і ўмоў паходжання гарадоў неабходна прызнаць правільнасць суджэння Л.В. Аляксеева, згодна з якім эканамічныя прычыны ўзнікнення гарадоў былі адзіныя, а шляхі іх складавання – розныя. Узаемаабумоўленасць гандлёва-рамеснага і племяннага шляхоў узнікнення гарадоў даследчык паказвае наступным чынам: «Для его конкретного возникновения... необходимы два обстоятельства: торгово-транзитный путь... и наличие укрепленного пункта, гарантирующего его безопасность. Последним мог быть и замок феодала, и монастырь, и даже племенной центр» [24, с. 132]. Не адасабляючы «замкавую тэорыю» і «тэорыю племянных цэнтраў», даследчык аб'ектыўна прадвызначыў шматварыянтны асновы складвання гарадоў.

Адзначаючы ўклад Л.В. Аляксеева ў даследаванне праблем паходжання гарадоў на тэры-

¹ X–XI стст. – час станаўлення Полацка, Мінска, Віцебска, Лукомля, Друцка, Заслаўя, Турава, Клецка, Рагачова; XI ст. – час станаўлення Лагойска, Копысі, Оршы, Гродна, Навагрудка, Слоніма, Бярэсця, Ваўкавыска, Турыйска, Пінска, Клецка, Чартарыйска, Гомеля, Рэчыцы; XII ст. – час станаўлення Барысава, Давыд-Гарадка, Мазыра, Мсціслаўля.

торыі Беларусі, неабходна звярнуць увагу і на пэўныя недахопы, якія ў цэлым не зніжаюць агульную ацэнку поглядаў. Закранаючы праблему паходжання назвы гарадоў, Л.В. Аляксееў непераканаўча аргументаваў паходжанне назвы – *Барысаў*. Так, даследчык меркаваў, што назва горада паходзіць ад рэчкі Брыса [23, с. 73]. Аднак, у адпаведнасці з канцэпцыяй В.В. Сядова, гарады, якія заканчваюцца на суфіксы «-ов», «-ев» («-аў», «-еў»), указваюць на асабістасць паходжання. Таму назва горада Барысава ўтворана ад імя князя Барыса і суфікса прыналежнасці «-аў» [25–26]. Пры рэканструкцыі старажытнай тапаграфіі Віцебска, Л.В. Аляксееў памылкова вызначыў на карце месцазнаходжанне гарадзішча. Яно паказана аўтарам у тым месцы, дзе знаходзіцца роў [23, с. 123].

Такім чынам, тэарэтычнай асновай даследавання генезісу гарадоў Беларусі паслужылі погляды паходжання ўсходнеславянскіх гарадоў. Вывучэнне расійскімі навукоўцамі працэсу станаўлення гарадоў на тэрыторыі Беларусі, выяўленне перыядаў трансфармацыі генезісных форм паклалі пачатак асэнсаванню праблем іх паходжання на беларускіх землях. Шляхі і ўмовы ўзнікнення гарадоў Беларускага Панямоння былі ўпершыню вывучаны Ф.Д. Гурэвіч. Праблема фактарнай узаемаабумоўленасці станаўлення носьбітаў гарадскіх адзінстваў выяўлены ў поглядах Л.В. Аляксеева.

Літаратура і крыніцы

1. Юшков, С.В. Очерки по истории феодализма в Киевской Руси / С.В. Юшков. – Л.; М.: Изд-во Академии наук СССР, 1939. – 256 с.
2. Греков, Б.Д. Киевская Русь / Б.Д. Греков. – М.: Государственное учеб.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1949. – 510 с.
3. Тихомиров, М.Н. Древнерусские города / М.Н. Тихомиров. – М.: Государственное изд-во полит. лит-ры, 1956. – 477 с.
4. Рыбаков, Б.А. Ремесло Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 791 с.
5. Брайчевский, М.Ю. К происхождению древнерусских городов (города Среднего Приднепровья, Поднестровья и Побужья в VIII – IX вв. н. э. по полевым данным последних лет) / М.Ю. Брайчевский // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, 1951. – XLI. – С. 32–33.
6. Тараканова, С.А. К вопросу о происхождении города в Псковской земле / С. А. Тараканова // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, – 1951. – XLI. – С. 30–31.
7. Воронин, Н.Н. К итогам и задачам археологического изучения древнерусского города / Н.Н. Воронин // Краткие сообщения Института Истории Материальной культуры АН СССР, 1951. – XLI. – С. 5–29.
8. Дубов, И.В. Города величием сияющие / И.В. Дубов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 181 с.
9. Куза, А.В. Древнерусские города / А.В. Куза. // Археология СССР. Древняя Русь: город, замок, село. – Москва: Наука, 1985. – С. 51–66.
10. Куза, А.В. Малые города Древней Руси / А.В. Куза. – М.: Наука, 1989. – 168 с.
11. Насонов, А.Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства / А.Н. Насонов. М., 1951. – 261 с.
12. Янин, В.Л. Происхождение Новгорода (К постановке проблемы) / Л.В. Янин, М.Х. Алешковский // История СССР. – № 2. – 1971. – С. 32–61.
13. Авдусин, Д.А. Происхождение древнерусских городов (по археологическим данным) / Д.А. Авдусин // Вопросы истории. – № 12. – 1980. – С. 24–42.
14. Карлов, В.В. О факторах экономического и политического развития русского города в эпоху средневековья (к постановке вопроса) / В.В. Карлов // Русский город: ист.-методол. сб. – М., 1976. – С. 32–69.
15. Карлов, В.В. К вопросу о понятии раннефеодального города и его типов в отечественной историографии / В.В. Карлов // Русский город (проблемы градообразования). – М., 1980. – С. 66–83.
16. Фроянов, И.Я. Города-государства Древней Руси / И.Я. Фроянов, А.Ю. Дворниченко. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1988. – 269 с.
17. Фроянов, И.Я. Киевская Русь (очерки социально-политической истории) / И.Я. Фроянов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1980. – 256 с.
18. Пашуто, В.Т. По поводу книги И.Я. Фроянова «Киевская Русь. Очерки социально-политической истории» / В.Т. Пашуто // Вопросы истории. – 1982. – № 9. – С. 174–178.
19. Толочко, П.П. Происхождение древнейших восточнославянских городов / П.П. Толочко // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. (История и археология): сб. науч. раб. АН УССР. – Киев, 1985. – С. 5–19.
20. Третьяков, П.Н. Финно-угры, балты, славяне на Днепре и Волге / П.Н. Третьяков. – М.; Л., 1966.
21. Гуревич, Ф.Д. Древние города Белорусского Поманья / Ф.Д. Гуревич. – Минск: Полымя. – 1982. – 46 с.
22. Гурэвіч, Ф.Д. Заснаванне Навагрудка / Ф.Д. Гурэвіч // Вестці АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1985. – № 3. – С. 71–76.
23. Алексеев, Л.В. Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры. В 2 кн. Кн. 1. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука, 2006. – 289 с.
24. Алексеев, Л.В. Полоцкая земля. Очерки истории Северной Белоруссии в IX – XIII вв. / Л.В. Алексеев. – М.: Наука. – 1966. – 295 с.
25. Седов, В.В. Древнерусская топонимия на белорусской территории / В.В. Седов // Питанні беларускай тапаніміі. – Мінск, 1970. – С. 17–25.
26. Штыхаў, Г.В. Барысаў у складзе Полацкай зямлі / Г.В. Штыхаў // Дзевяць стагоддзяў Барысава. – Мінск: БЕЛТА, 2002. – С. 5–14.

Summary

The article deals with theoretical and conceptual bases of the Russian historiography of the Eastern Slavic cities origin in the 9–13 centuries on the territory of Russia and Belarus. It considers the contribution of Russian historians to the study of the problem of city formation of on the Belarusian land.

Паступіў у рэдакцыю 28.09.2010 г.